

Sombor i njegova arhitektonska lepeza

Jedan od naših najlepših i najzelenijih gradova - Sombor, skoro je u potpunosti sačuvao izvornu arhitekturu starog gradskog jezgra, mahom nastalu tokom 18. i 19. veka. Šetnja njegovim širokim ulicama danas je poput vožnje nekim arhitektonskim "vremeplovom", u kome se prepliću svi stilovi, od baroka do secesije, odajući vizuelni utisak sklada, gospodstvenosti i neke bajkovite lepote

Tekst: Milan Stepanović - Foto: Rajko R. Karišić

Na susednoj strani:
Gradska kuća; Karmelićanska crkva; Singerova kuća; Crkva Svetog Trojstva; zdanje Županije **Ovde:** Vajdinger palata (1912); Svetodurđevska crkva (1761) i prvi arteski bunar; Gimnazija (1886); Graškovićeve palata (1753) i spomenik Svetom Trojstvu (1774)

Sombor, koji svojom arhitekturom i atmosferom još i danas odiše nekadašnjom otmenošću i gospodstvenošću, predstavljao je u 18. i 19. veku jedan od tri slobodna i kraljevska grada u Bačkoj (druga dva su bila Novi Sad i Subotica), a punih 139 godina (1786-1925) bio je i administrativno središte Bačko-bodroške županije. Grad preplitanja i sažimanja različitih kultura, naroda, vera i jezika, u kome su živeli Srbi, Bunjevci, Mađari, Nemci, Jevreji, Slovaci i Grci, bogati zemljoposjednici, trgovci, činovnici, ali i zanatlije, salašari i paori, biroši i nadničari, razvio je duh tolerancije i uvažavanja međusobnih različitosti. Iz tog šarolikog mnoštva izdvojili su se, vremenom, uspešni pojedinci svih narodnosti i vera, koji su stečenom imovinom menjali lice Sombora, ugledajući se na arhitektonski sjaj velikih gradova Habsburške monarhije poput Beča, Praga, Požuna (Bratislave) ili Pešte. Tako je nastala skladna urbana arhitektura starog Sombora, koja je, pre više od jednog veka, dobila i svoj ekološki analogon - beskrajne drvorede i parkove, koji i danas predstavljaju prepoznatljivo obeležje ovog grada.

Staro gradsko jezgro Sombora urbanistički je nastalo još polovinom 18. stoleća, kada je središte grada bilo sa sve četiri strane okruženo velikim vodenim šancem (to su današnja četiri venca, nazvana imenima srpskih vojvoda iz Prvog svetskog rata). Mada je još 1749. godine dobio status slobodnog i kraljevskog grada, koji su ovdašnji stanovnici skupo platili (150.000 srebrnih forinti), Sombor je, još uvek, ličio na prašnjavu ili blatnjavu varošicu, u kojoj je više od devet desetina kuća bilo nabijača (od zemlje) prekrivenih trskom i, kako je 1758. god. cinično primetio jedan županijski velikodostojnik, u kome, osim imena "kraljevski grad", nije bilo ništa kraljevsko. Ipak, u to vreme počeli su da se javljaju prvi nagoveštaji budućih promišljenih i skladnih urbanih rešenja. Prepravkom nekadašnjeg kaštela grofa Jovana Brankovića u Gradsku kuću, podizanjem dveju velikih crkava (pravoslavne

Svetodurđevske i rimokatoličke Svetog Trojstva), zdanja franjevačkog samostana, ljupke kapelice Svetog Ivana Nepomuka, zgrade komorske administracije (Graškovićeve palate), Krušperove kuće, zdanja Gramatikalne škole, Svetopretečine crkve, palate "In foro" i zgrade Županije, Sombor je tokom druge polovine 18. i na samom početku 19. veka oformio svoju urbanu okosnicu u stilovima baroka, rokoka i neoklasicizma, oko koje je grad počeo da se arhitektonski razvija.

Prema zapisima somborskog župnika Matije Slatkovića iz 1805. godine, "dužinu, odnosno širinu grada čini oko jedan čas hoda, a sa sve četiri strane ima otvorene ulaze u široke i prijateljske ulice". Privatne i javne zgrade u središtu grada, kako se lepo vidi na veduti Sombora iz 1818. godine, skoro sve su pokrivene crepom ili šindrom (drvenim pločicama), neke od njih su spratnice, ali većina ih je prizemna, sa stilski ukrašenim fasadama, u potpuno uređenim ulicama. To je ujedno bio i poslednji trag nekadašnje skromne, delom i rustične arhitekture stambenih kuća u središtu grada, koji će tokom narednih nekoliko decenija u potpunosti biti izmenjen podizanjem raskošnih jednospratnica u stilovima bidermajera, romantizma, neorenesanse (koja je posebno naglašena), eklektike i secesije. Turerova kuća (1838) i novopodignuta zgrada Gradske kuće (1842) samo su nagovestile nadolazeći talas arhitektonske lepote, u kojem je, posebno u poluvekovnom rasponu od 1868. do 1918. godine, nastala većina građevina koje čine prepoznatljivim lik današnjeg Sombora: hotel, privatne jednospratnice Andrije, Lovra i Julijana Falcionea, Sofije Demetrović, Vladimira Kovačića (kasnije kuća Jakova Laloševića), Antona Fernbaha, Stevana Popića (kasnije kuća Palanačkih, odnosno Laze Kostića), Ištvana Semze, Koste Kosanića (kasnije Krečarevićeve palata), Stevana Kroniča, Đure Nikolića i Davida Konjovića, zgrade Somborske štedionice, Pozorišta, Srpske čitaonice, Mađarske čitaonice, Centralne škole,

Gore: detalj sa zdanja današnje Tehničke škole; raskošna Palata Nikolića (detalj); balkon zgrade u glavnoj ulici; Preparandija (detalj).

Na susednoj strani: velelepna Kronić palata; atmosfera Glavne ulice; poslednji fijaker za romantičnu vožnju kroz grad; Gradska biblioteka (Dečje odeljenje)

Ženskog katoličkog samostana i škole, Gimnazije, Trgovačke i zanatske banke (kasnije Srpski pevački dom), Preparandije, a zatim i Honvedska kasarna, Karmelićanska crkva sa samostanom, zgrada Poljoprivrednog udruženja, Dom Katoličkog momačkog udruženja (Muzička škola), Vajdinger-palata, Singerova kuća i mnoge druge. Od 1884. god. na snazi je bio "Arhitekturni statut slobodnog i kraljevskog grada Sombora".

Na mapama grada iz druge polovine 19. veka, Sombor je prikazan kao urbanističko potpuno savremeno srednjoevropsko naselje kakvih je bilo po svim delovima tadašnje Austrougarske, posebno među gradovima koji su, kao i Sombor, predstavljali županijska administrativna središta. U opisu Sombora, mađarski geograf i statističar Elek Fenješ je 1850. god. zapisao da je unutrašnji grad u obliku kvadrata, opkoljen šancem i da se odatle, poput zraka zvezda, granaju ulice predgrađa, preseccane poprečnim uličicama. Trotoari su bili obloženi ciglom, a oko kuća i zgrada nalazili su se lepi vrtovi i voćnjaci. Prema popisu iz 1857. god. u gradu i na okolnim salašima bile su 3.952 kuće, od kojih je 1860. god. u gradu 29 spratnica (14 godina kasnije bilo ih je već 47).

Upravo u vreme svog završnog arhitektonskog oblikovanja, krajem 19. stoleća, Sombor je ozelenjen mladima bođoša (kopriivića). Po somborskim ulicama i parkovima tek urbanizovanog gradskog jezgra, zalaganjem mladog gradonačelnika dr Benjamina Čihaša (1853-1893), posađeno je više hiljada sadnica ovog, za naše krajeve neobičnog i ranije nepoznatog, drveta iz porodice brestova, hrapavog i mesnatog lista i prepoznatljivih bobica. Prvi somborski bođoši (*Celtis occidentalis*) poreklom su iz šireg porečja Misisipija (SAD), a kasnije je posađen i manji broj sadnica njegovog evropskog rođaka (*Celtis australis*). Ubrzo je ovo drvo postalo znamen jednog od najzelenijih gradova u Evropi, a u hladu drvoreda njegovih raskošnih krošnji Sombor i Somborci, ranije gušeni letnjom prašinom i zimskom vlagom, utonuli su u prividan spokoj svoje zelene oaze, koji nisu mogli značajnije da naruše ni krupni svetski događaji poput ratova, promena državnih međa ili društvenih sistema. Urbani Sombor je rastao i razvijao se uporedo sa svojim bođošima, i skoro da nema stare fotografije ili razglednice grada na kojoj se ne vide prvo mladice, a nešto kasnije, i već formirana stabla ovog drveta. Danas se u katastru zelenila grada vodi približno 18.000 stabala, od kojih je 7.448 bođoša (7.427 američkih i svega 21 evropski).

Između dva svetska rata u Somboru, sem Sokolskog doma u srpsko-vizantijskom stilu neomoravske škole, zgrade Gradske bolnice i Okružne kancelarije za lečenje i osiguranje, te manastira Svetog

Neodoljiv stilski spoj

Sombor je staro središte srpske kulture i prosvete, jednako kao što su Sremski Karlovc bili središte naše duhovnosti. Osim skladne arhitekture, ovaj grad je negovao i lepotu pisane reči (Laza Kostić, Veljko Petrović, Herceg Janoš), bogatstvo muzičke harmonije (Petar Konjović) i slikarske doživljaje ravnice (Milan Konjović, Ivan Radović, Sava Stojkov). Ukrštaji suprotnosti, kako je pisao Laza Kostić, pojavljuju se u vidu simetrije i harmonije, a to je skoro pravilo i u urbanoj arhitekturi starog Sombora. Bogatstvo detalja i dinamika baroka prepliću se sa prisnošću rokokoja, ozbiljnošću neoklasicizma, racionalnošću i skromnošću bidermajera, razigranom maštovitosti romantizma i reprezentativnosti neorenesanse, naglašenim luksuzom eklekticizma i dekorativnošću secesije. Kada se k tome pridodaju i beskrajni drvoredi, barokni parkovi, topot nekolicine zaostalih fijakera, zvuci sitnih žica tamburaških i šum starih arteskih bunara - tada postaje jasna i fascinacija vojvođanskog pesničkog barda Miroslava Mike Antića, koji je o ovom gradu zapisao: "Sombor je jedan od onih jakih gradova koji su ulazili u istoriju plahovito i naglo, u paorskim čizmama, preko pijace i trgovine, u vojničkim cokulama preko rana, medalja i grobova, u lakovanim građanskim cipelama preko osmeha i poklonjene ruže".

arhidakona Stefana, nije bilo građevina koje bi arhitektonskom licu grada dale značajniji pečat svoje epohe, ali u to vreme nije ni narušen njegov dotadašnji urbanistički sklad, kako je to učinjeno sa nekoliko zgrada podignutih u najstrožem centru nakon Drugog svetskog rata. Ipak, tokom poslednjih decenija lagano je u gradskih otaca vaskrsavala svest o potrebi zaštite arhitektonskog nasleđa Sombora kao najviše kulturno-istorijske vrednosti, te se prestalo sa sličnim nepriličnim građevinskim poduhvatima i staro gradsko jezgro je, znatno više nego u mnogim drugim vojvođanskim gradovima, zaštićeno, očuvano, a poslednjih godina, delimično, i obnovljeno.

Iskusan esteta, čuveni somborski i srpski slikar Milan Konjović (1898-1993), poredio je i pronalazio sličnosti urbanih rešenja starog jezgra Sombora sa Parizom u kojem je godinama boravio. Somborski "maestro", potomak jedne od najuglednijih patricijskih ovdašnjih porodica, čiji su preci podizali ovaj grad, govorio je kako u nas "nema grada sa takvim centrom. Venac oko njega je skoro savršen bulevar. U središtu Venca postoji izvesna, rekao bih, muzička ritmika. Kao što u muzici postoji glavni motiv, i kao što se iz njega

razvijaju sporedni motivi, tako se u somborskom Vencu iz centra granaju 'spoljne' centrifugalne ulice. Ali kako se granaju? Nisu pravne, svaka ima polukružni oblik, svaka krivuda. Ja to nazivam grljenje ulica. To grljenje Somboru daje intimnost, toplinu, ljupkost i to je zaista dragoceno. Cela kulturna tradicija Sombora može se objasniti tim pametnim, inteligentnim, savršenim i stručnim rešenjem njegovog Venca. U tom tlocrtu sve je predviđeno. Recimo, ulice ne izbijaju jedna na drugu, svaka je za nekoliko koračaja pomenjena. Tako se, dok čovek hoda jednim pravcem, uvek otvara novi vidik. Kroz Sombor se čovek ne kreće pravolinijski, uvek mora obilaziti, prelaziti, zalaziti... To razbija monotoniju, u tome ima humanosti. Osim toga, takav raspored ulica vrlo je praktičan: vetar nikad ne može udariti punom snagom kroz grad. Na sve se računalo. Plan Venca je radio pravi umetnik... Ja sam tek posle mog povratka iz Pariza otkrio kako je divan taj Sombor i još ga i dan-danas otkrivam i sve mu se više divim".

I mada poznata pesma kaže: "U tom Somboru, svega na volju...", dodali bismo za kraj - jeste svega, ali u pravoj meri i sa valjanim smislom za lepo i gospodstveno.